

Ikonostas slikara Ivana Tišova u crkvi Svete Petke u Bolfanu

DRAGAN DAMJANOVIĆ

U radu je prikazan vrijedan ikonostas autora Ivana Tišova, utjecajnog hrvatskog slikara koji je stvarao na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Navedene su okolnosti koje su dovele do njegovog smještaja u Bolfan iako je izvorno bio postavljen u srpskoj pravoslavnoj kapeli Svetih Triju Jerarha koja se nalazila u sklopu zgrade Kraljevske velike gimnazije, Realne gimnazije i Trgovačke škole na današnjem Rooseveltovom trgu u Zagrebu. Iako ikonostas nije cjelovito sačuvan, predstavlja jedinstveno svjedočanstvo rada umjetnika i obrtnika vezanih za hrvatsku Zemaljsku vladu i zagrebačku Obrtnu školu za pravoslavnu crkvu te kao takav zaslužuje temeljitu obnovu.

Ključne riječi: likovna umjetnost, ikonostas, ikonografija, Bolfan, Pravoslavna crkva u Hrvatskoj

1. Uvod

Parohijska crkva u Bolfanu kod Ludbrega, iako jedna od najmlađih pravoslavnih sakralnih građevina podignutih ne samo u Podravini, već i u cijeloj Hrvatskoj, čuva umjetninu iznimne vrijednosti – jedan od najvećih i najkvalitetnijih ikonostasa koje je slikao ključan hrvatski slikar s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće Ivan Tišov. Cilj je ovoga članka ukratko izložiti okolnosti koje su dovele do izrade ikonostasa koji se danas nalazi u Bolfanu te opisati i analizirati ovo djelo.

2. Parohija u Bolfanu i njezine crkve

Današnja crkva svete Paraskeve/Petke u Bolfanu podignuta je pred Drugi svjetski rat, 1939. godine,¹ a do toga je vremena

kao parohijska crkva služila manja, čini se djelomično drvena građevina koja je stajala na obližnjem mjesnom groblju,² vjerojatno na mjestu koje je danas obilježeno križem s ikonom svete Petke. Kada je starija crkva bila podignuta nije poznato. Šematizam Karlovačke mitropolije Mate Kosovca datirao ju je u 1761. godinu, no nije sigurno na koje se podatke ovaj autor oslonio.³ Sigurno je, međutim, da je drvena pravoslavna crkva u mjestu zabilježena već sredinom 18. stoljeća i prije navedene godine. Kako se obližnja crkva u selu Čukovcu datira, prema istom Šematizmu, u 1756. godinu,⁴ moguće je da su obje građe-

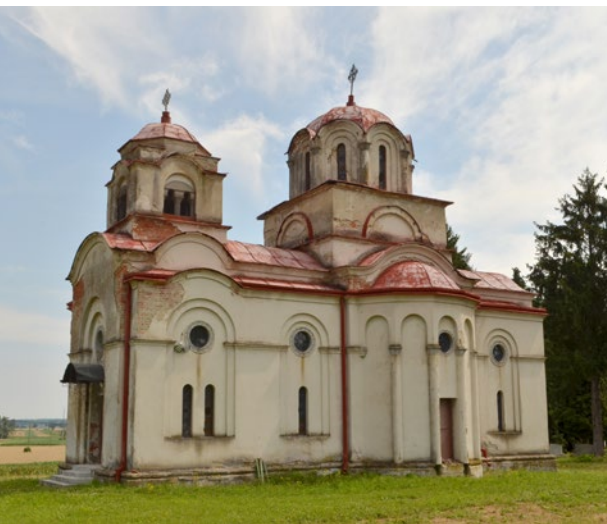
Muzej grada Koprivnice, 2017., 47.

2 KAŠIĆ, Lj. Dušan: *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Eparhijski upravni odbor, 2004., 37–38.

3 KOSOVAC, Mata (ur.): *Srpska pravoslavna eparhija karlovačka po podacima od 1905*. Srpska manastirska štamparija, Karlovci 1910., 777–778.

4 Isto.

1 DRETAR, Milivoj: *Nacionalne i vjerske manjine ludbriškog kraja*. // Podravski zbornik 43/2017 (ur. Robert Čimin), Koprivnica:

Sl. 1. Bolfan, Crkva Svete Petke/Paraskeve u Bolfanu kod Ludbrega, bočno pročelje (snimio: Dragan Damjanović)

vine podignute u isto vrijeme i da su bile slične oblikovnim rješenjem.

Bolfanska parohija nekada je bila prostrana i s relativno velikim brojem vjernika. Obuhvaćala je sela Čukovac/Čukovec/Čukovac (u kojemu se i danas nalazi spomenuta dijelom drvena pravoslavna crkva), Torčec, Segovinu, Belanovo Selo, Ivančec te pravoslavne vjernike Ludbrega. Pred Drugi svjetski rat brojala je gotovo 900 vjernika pa ne čudi odluka o izgradnji novoga hrama.⁵ Njegova izgradnja može se vezati uz graditeljsku aktivnost prvog mitropolita Eparhije zagrebačke, utemeljene 1932. godine (unutar koje se Bolfan i danas nalazi), Dositeja Vasića (Beograd, 1878. – 1945., mitropolit zagrebački 1932. – 1941./1945.). Mitropolit Dositej potaknuo je, naime, izgradnju cijeloga niza novih pravoslavnih hramova, ponajprije na zapadnom rubu svoje eparhije. Najveće je podigao u slovenskim gradovima Celju, Mariboru i Ljubljani,⁶ a manje crkve dao je

Sl. 2. Crkva Svete Petke/Paraskeve u Bolfanu kod Ludbrega, apsida fotografirana s mjesnog groblja (snimio: Dragan Damjanović)

podići i u hrvatskom dijelu svoje Eparhije – u Mikleuški nedaleko Kutine te u Bolfanu.

Crkva svetog Ilije u Mikleuški iznimno je slična bolfanskoj parohijskoj crkvi. Obje su jednobrodne jednotoranjske građevine tlocrtnog oblika bliskog grčkom križu, s istaknutim transeptom te kupolom na križištu broda i transepta. Transept i brod zaključeni su polukružnim apsidama koje su izvana raščlanjene visokim slijepim arkadama koje se pojavljuju i na kupoli. Ulaz u građevine krune niski zvonici. Dekoracija na pročeljima im je, osim spomenutih slijepih arkada, vrlo jednostavna i koncentrirana je na okvire kružnih prozora/rozete i kapitele stupova ili polustupova.

Stilski ove građevine, kao i spomenute crkve podignute na teritoriju Slovenije, predstavljaju primjere srpsko-bizantskog stila koji je dominirao u arhitekturi Srpske pravoslavne crkve i u prvoj i u drugoj Jugoslaviji. Za sada se nije uspjelo usta-

5 Isto.

6 DAMJANOVIĆ, Dragan: *Saborni hram Preobraženja Gospodnjeg i baština Srpske pravoslavne crkvene općine u Zagrebu*. Zagreb: Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj, Eparhija Zagrebačko-ljubljanska, 2020., 385.

noviti tko je projektirao crkve u Bolfanu i Mikleuški, no zasigurno je riječ o istome arhitektu. Nesumnjivo je kako se radi o skladnim građevinama koje predstavljaju zanimljive spomenike graditeljstva iz međuratnog perioda.

Nažalost, obje su crkve danas prilično zapuštene. S obzirom na okolnost da je bolfanska parohija u osnovi prestala s djelovanjem, odnosno da područje ovoga i susjednih sela danas pokriva paroh iz Koprivnice,⁷ postavlja se pitanje budućnosti ove građevine koju bi što skorije trebalo temeljito sanirati kako bi prestala prokišnjavati i dalje propadati tim više što bi se takvom sanacijom bolje sačuvao vrijedni ikonostas koji se nalazi u njoj, a o kojemu će biti više riječi u nastavku teksta.

3. Kulturna politika Ise Kršnjavog, Ivan Tišov i radovi za pravoslavnu crkvu u Hrvatskoj

Osim po arhitektonskom rješenju parohijska crkva u Bolfanu ističe se po svojoj opremi, odnosno po spomenutom ikonostasu, djelu hrvatskog slikara Ivana Tišova (Viškovci kod Đakova, 8. veljače 1870. – Zagreb, 20. rujna 1928.). Starija oprema, odnosno ikonostas iz stare bolfanske crkve nije ostao sačuvan. Moguće je da je bio prebačen u novu crkvu po njezinu završetku pred Drugi svjetski rat, no da je u ratnome vihoru uništen. Današnji ikonostas nije namjenski rađen za Bolfan – izvorno je bio postavljen u srpskoj pravoslavnoj kapeli Svetih Triju Jerarha koja se nalazila u sklopu zgrade Kraljevske velike gimnazije, Realne gimnazije i Trgovačke škole na današnjem Rooseveltovom trgu u Zagrebu.

Izgradnja ovoga velikog kompleksa, podignutoga prema projektu arhitektonskog biroa iz Leipziga Ludwig & Hülssner može se na prvom mjestu zahvaliti najglednijem predstojniku Odjela za bogoštov-

Sl. 3. Ikonostas pravoslavne kapele donjogradske gimnazije u Zagrebu, danas u crkvi u Bolfanu kod Ludbrega, 1912. (snimio: Miro Martinić)

lje i nastavu hrvatske zemaljske vlade u 19. stoljeću, prvom hrvatskom povjesničaru umjetnosti Isi Kršnjavome, koji je zaslužan i što se slikar Ivan Tišov specijalizirao za slikanje ikona na ikonostasima.

Kako je dobro poznato, Kršnjavi je tijekom svojega kratkog predstojnikovanja spomenutim odjelom, između 1891. i 1896. godine, pokrenuo i velikim dijelom i realizirao cijeli niz graditeljskih zahvata, te projekata koji su bili usmjereni prema napretku hrvatske umjetnosti. Nastojao je osigurati hrvatskim slikarima, kiparima i arhitektima što više posla kako bi ih zadržao u domovini i kako bi njihovim radovima podigao kvalitetu umjetničke produkcije u Hrvatskoj. S tom je namjerom pokrenuo restauraciju i izgradnju niza sakralnih objekata svih vjeroispovijesti. Ključan mu je cilj bio smanjiti uvoz umjetnina i radova umjetničkog obrta iz umjetničkih centara Monarhije i promovirati

⁷ DRETAR, Milivoj: *Nacionalne i vjerske manjine ludbregskog kraja*, 47.

rad profesora i učenika zagrebačke Obrtne škole.⁸

Brojni slučajevi s kraja 19. i početka 20. stoljeća pokazuju da je pri opremanju katoličkih crkava bilo iznimno teško lokalnim župnicima i općenito svećenstvu nametnuti domaće majstore s obzirom na izrazitu popularnost radionica s područja regije Tirol. Nešto više uspjeha Kršnjavi je, međutim, imao u radovima za pravoslavnu i grkokatoličku crkvu. Radionice za izradu ikonostasa i druge opreme za crkve ovih dviju vjerskih zajednica postojale su (poput tvrtke Ivković iz Novoga Sada), no nisu bile toliko tržišno dominantne niti toliko kvalitetne kao tirolske radionice pa je Obrtna škola vrlo brzo počela dominirati u opremanju spomenutih građevina, što je slijedom događanja omogućilo i slikaru koji će izraditi bolfanski ikonostas, Ivanu Tišovu da se afirmira u jednog od najplodnijih slikara u »bizantskom« stilu u Hrvatskoj.

Tišov je bio rodom iz sela Viškovaca kod Đakova. Nakon što je završio Obrtnu školu u Zagrebu obrazovanje je nastavio na Školi za umjetnost i obrt u Beču. Kasnije je svoje obrazovanje nadopunio na Akademiji u Münchenu, te pred Prvi svjetski rat, u Parizu.⁹ Bio je iznimno blizak s Isom Kršnjavim, koji mu je odmah po povratku sa školovanja u Beču povjerio oslikavanje dijela stepeništa i Pompejanske dvorane te alegorijske kompozicije na svodu u Zlatnoj dvorani Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade u Opatičkoj 10 u Zagrebu, da bi kasnije radio na opremanju cijelog niza drugih ključnih javnih institucija – foajea u Hrvatskom narodnom kazalištu, stubišta i drugih prostora u Hrvatskom saboru i drugim zgradama.¹⁰

8 MARUŠEVSKI, Olga: *Iso Kršnjavi kao graditelj*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, knjiga XXXVII, 1986.

9 AMBRUŠ, Jelica: *Ivan Tišov (1870 – 1928)*. Osijek – Zagreb: Galerija likovnih umjetnosti Osijek, Galerija Klovićevi dvori, 2005., 8–9.

10 DAMJANOVIĆ, Dragan: *Državne narudžbe u opusu Ivana Tišova – radovi za sakralne i javne građevine*. // Slikar Ivan Tišov. Zbornik radova, (ur. Pero Aračić, Dragan Damjanović), Zagreb – Đako-

Prvi projekt kojim je pod pokroviteljstvom Ise Kršnjavoga započeo rad Ivana Tišova i drugih zagrebačkih umjetnika na opremanju pravoslavnih i grkokatoličkih crkava u Hrvatskoj vezan je uz izradu ikona na ikonostasu i slika na zidovima grkokatoličke katedrale Svetog Trojstva u Križevcima (1895. – 1897.).¹¹ U njihovoj će izradi sudjelovati gotovo svi tadašnji ključni predstavnici zagrebačke »šarene škole« s iznimkom Vlahe Bukovca koji je bio preskup (a vjerojatno nije bio ni pretjerano zainteresiran za takav tip posla): Celestin Medović, Bela Čikoš Sesija, Ferdo Kovačević, Josip Bauer i, dakako, Tišov.¹² Križevački ikonostas ostao je do danas najočuvanija i najveća galerija hrvatskoga sakralnog slikarstva kraja 19. stoljeća. Dobra odnosi tadašnjega križevačkog vladike Julija Drohobecskog s banom Khuen-Héderváryjem i Isom Kršnjavim osigurali su izdašnu potporu Zemaljske vlade za ovaj pothvat. Sudeći prema sačuvanoj korespondenciji Drohobeczkoga, Kršnjavi je samo preporučio umjetnike za rad u Križevcima, a biskupu je ostavio slobodne ruke u njihovu usmjeravanju kako bi se radovi izveli u odgovarajućemu stilu.

Od radova svih spomenutih zagrebačkih slikara biskupu Drohobeczkom najviše su se sviđjeli Tišovljevi,¹³ vjerojatno stoga što je on strogošću (odnosno akademično-

vo: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Đakovu, 2021., 43–114.

11 K slikama. *Vienac* 29, 17. srpnja 1897., 467; Die Einweihung der Domkirche in Kreutz. *Agramer Zeitung* 145, 28. lipnja 1897., 3–4.; DAMJANOVIĆ, Dragan: *Arhitekt Herman Bollé*. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, Leykam international, 2013., 201–212.

12 K slikama. *Vienac*, Zagreb, 29. srpnja 1897., 467; ZLAMALIK, Vinko: *Bela Čikoš Sesija. Začetnik simbolizma u Hrvatskoj*. Zagreb: JAZU, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, knjiga XXXIII, 1984., 109–114.; MARUŠEVSKI, Olga: *Iso Kršnjavi kao graditelj*. 135–139.; MARUŠEVSKI, Olga: *Grkokatolička katedrala svetog Trojstva i biskupski dvor*. // Umjetnička topografija Hrvatske. Križevci, grad i okolica (ur. Anđelko Badurina, Žarko Domljan, Miljenka Fischer, Katarina Horvat-Levaj), Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1993., 176, 231–232.

13 BALOG, Zdenko: *Ikonostas u grkokatoličkoj katedrali Presvetog Trojstva u Križevcima*. // *Cris*: Časopis Povijesnog društva Križevci, XVII, 1, 2015., 76; MARUŠEVSKI, Olga: Isto, 231.

šću) svojega stila izbjegavao eksperimente kojih se slikari Celestin Medović i Bela Čikoš Sesija nisu libili. Nedvojbeno su upravo stoga ikone na ikonostasu grkokatoličke katedralne crkve u Križevcima Tišovu bile odskočna daska za rad u pravoslavnim crkvama. Uz Josipa Bauera i Marka Peroša, Tišov je od svih hrvatskih slikara radio najveći broj ikona na ikonostasima pravoslavnih crkava čiju će izradu u to vrijeme s velikim iznosima subvencionirati hrvatska Zemaljska vlada, odnosno Odjel za bogoštovlje i nastavu, a zahvaljujući političkoj ulozi koju su u vladama bana Dragutina Károlya Khuen-Héderváryja, pa i njegovih nasljednika, imali srpski političari, kao i s obzirom na dobre odnose visokoga klera Karlovačke mitropolije (patrijarha Georgija Brankovića, pakračkog episkopa Mirona Nikolića i plašćanskog episkopa Mihaila Grujića) s hrvatskim organima vlasti.

Osim politike, iza brojnih radova Ivana Tišova za Pravoslavnu Crkvu u Hrvatskoj leži i težnja tadašnje vlade, odnosno, ponovno i ponajprije Ise Kršnjavoga da se za ovu vjersku zajednicu osiguraju što kvalitetnija djela i spriječi narudžba radova kod loših slikara. *I naše katoličke župe i naše pravoslavne učinile su veliku pogriješku, što su, gledajući na što jeftiniju cieniu, dale crkvu, dotično ikonostase, na sramotu vjerskog svakog osjećaja, na ruglo ukusa, po nezvanima uresiti. Čitamo u jednom hrvatskom koledaru, za jednog takvog slikara crkvi i ikonostasa, američanske brzine, da je izkitio slikama preko sto crkava.*¹⁴ Kršnjavi je stoga još 1895. organizirao putovanje umjetnika u Veneciju i Ravenu kako bi razgledali bizantske mozaike da se koji od naših umjetnika osposobi za ovaj stil, jer se u zemlji mnogo slika za srpske crkve, pa bi dobre radnje mogle uplvisati na razvoj dobrog ukusa.¹⁵ Ne čudi stoga da se redovito u novinskim člancima o Tišovu naglašava da je uzore za »bizantinski« stil svojih ikona crpio u Ravenni. Poslije će posjetiti i bugarsko Trnovo kako bi se upo-

znao s tamošnjim srednjovjekovnim slikarstvom.¹⁶

Najraniji Tišovljevi radovi za Srpsku pravoslavnu Crkvu u Hrvatskoj, za ikonostase u Požegi i Korenici, danas više ne postoje. Na ikonostasu parohijske crkve u Požegi, srušene od ustaških vlasti tijekom Drugoga svjetskog rata, koji je radio s Medovićem, izveo je 1900., čini se, samo dvije ikone,¹⁷ koje se ne nalaze među sačuvanim radovima s toga ikonostasa.¹⁸ Uslijedilo je potom 1901. godine slikanje ikonostasa parohijske crkve u Korenici, na kojemu je izradio najmanje osam ikona, koje je izložio u Zagrebu u Zlatnoj dvorani prije otpremanja u Liku.¹⁹ Radilo se o prijestolnim ikonama, dok je ostatak ikonostasa bio povjeren slikaru Marku Perošu.²⁰ Dok je od požeškoga ikonostasa ostala sačuvana bar fotografija i dio ikona, od koreničkoga, stradalog također u Drugom svjetskom ratu, nije poznata nijedna fotografija ni sačuvani rad, tek projekt koji nam svjedoči o izvornom rasporedu ikona na ikonostasu.

Treći, mnogo veći rad za Pravoslavnu Crkvu uslijedio je vrlo brzo – riječ je bila o dijelu ikona na ikonostasu te o velikim zidnim slikama parohijske crkve u Bjelovaru. Uređenje unutrašnjosti ove građevine pokrenuo je Kršnjavi početkom 1896. godine, no iznimno dugo projekt neće biti poma-

16 Novi ikonostas. Narodne novine 256 (6. 11. 1906.), 2.

17 M., Ivan Tišov, Obzor XLVIII, 85 (31. 3. 1907.), Uskrсни pri log, 1–3.; M. M.: Ivan Tišov. Hrvatska 230 (7. 10. 1901.), 1–2. Mo guće je da je podatak o dvije ikone pogrešan jer je za rad u Požegi Tišov dobio znatnih 1400 kruna honorara od vlade (HR-HDA-80, Odjel za bogoštovlje i nastavu hrvatske Zemaljske vlade (dalje BiNZV), Knjiga 22, Urudžbeni zapisnik 1900., zapis br. 19965, 1. 12. 1900.)

18 Pri terenskom istraživanju u Požegi u jesen 2020. pronađene su samo ikone čiji je autor Celestin Medović, a koje su vrhunska djela sakralnog slikarstva kraja 19. stoljeća.

19 Izložene slike za Ikonostas. Narodne novine 122 (29. 5. 1901.), 3; Bilderausstellung. Agramer Zeitung 123 (30. 5. 1901.), 5; U dvorani... Svjetlo 22 (2. 6. 1901.), 3.

20 HR-HDA- 675, Pravoslavna Gornjokarlovačka eparhija Plaški (dalje PGEP), kut. 378 ER, EU, AO, EK, 1901, dok. br. 935, Zemaljska vlada javlja 11. 4. 1901. da u Korenici prijestolne ikone radi Tišov, a ostale Peroš.

14 Ivan Tišov, Ikonostas za Plaški. Obzor 297 (9. 11. 1906.), 1.

15 KRŠNJAVI, Iso: Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba. Hrvatsko kolo 1, 1905., 208.

Sl. 4. Ivan Tišov, *Krist*, ikona s ikonostasa pravoslavne kapele donjogradske gimnazije u Zagrebu, danas u crkvi u Bolfanu kod Ludbrega, 1912. (snimio: Miro Martinić)

knut s mrtve točke.²¹ Nakon što je došlo do njegove realizacije 1901. – 1902.²², kao u Križevcima i Požegi, i u Bjelovaru su ikone na ikonostasu bile razdijeljene na nekoliko hrvatskih umjetnika – Tišova, Čikoša Sesiju i Medovića. Tišovljevo angažiranje bilo je predviđeno od samih početaka realiza-

21 Dokumenti o uređenju ove građevine sačuvani su u: HR-HDA-80, BiNZV, kut. 213, opći spisi, svezak IV-1896/47.

22 Isto, Odluka BiNZV-a, br. 13873., Zagreb, 4. 9. 1903.

Sl. 5. Ivan Tišov, *Rođenje Kristovo*, ikona s ikonostasa pravoslavne kapele donjogradske gimnazije u Zagrebu, danas u crkvi u Bolfanu kod Ludbrega, 1912. (snimio: Miro Martinić)

cije toga projekta 1896. »prema posebnoj uputi preko g. Dr. Isidora Kršnjavoga«.²³

Koje je točno kompozicije Tišov radio na ikonostasu u Bjelovaru, nije dokraja jasno. Izvori svjedoče da mu je bila povjerena izrada ikona velikih praznika te medaljoni na ikonostasu.²⁴ Nedvojbeno je njegovo *Rođenje Kristovo*, jer je isto kompozicijsko rješenje ovaj slikar ponovio na nizu svojih ikonostasa s početka 20. stoljeća, no to se sa sigurnošću nije moglo ustanoviti i za preostale ikone u redovima velikih praznika.²⁵ Tijekom 1990-ih godina dio je ikona s ikonostasa ukraden pa je moguće da je i dio prijestolnih ikona koje nedostaju ta-

23 Isto, BiNZV Kr. zem. blagajni, br. 2014, Zagreb, 11. 3. 1896.

24 Isto, BiNZV Kr. zem. blagajni, br. 7374, Zagreb, 26. 6. 1901.

25 Prema Zlamaliku, Tišov je u Bjelovaru radio samo ikone na carskim dverima (*Navještenje*), *Posljednju večeru* i *Svetu Trojicu*. Ikone velikih praznika pripisuje Beli Čikošu Sesiji. (Zlamalik, 1984., 183–189.)

kođer radio Tišov. Iz izvora se daje neprijeporno ustanoviti da je Tišov autor dviju velikih zidnih slika u brodu bjelovarske crkve: *Isus na studentu Jakovljevu* i *Žrtva Abrahamova/Avramova*, a moguće je da je izradio i dio zidnih slika na svodu (sveci u medaljonima i prikaz Krista u zvijezdi okruženoga anđeoskim glavama, te prikaz Svete Trojice u oltaru).

Najveći i, koliko se za sada može reći, najreprezentativniji rad za Pravoslavnu Crkvu, realizirao je Tišov u sabornom (katedralnom) hramu Vavedenja Presvete Bogorodice Gornjokarlovačkog vladičanstva u Plaškom u kojemu je između jeseni 1906. i početka 1907. izradio 32 ikone za ikonostas. Radeći pod budnim okom tamošnjeg vladike Mihaila Grujića, Tišov je realizirao prava remek-djela sakralnoga slikarstva Hrvatske početka 20. stoljeća na kojima je sintetizirao motive secesije, akademskog realizma te onoga što se u to vrijeme nazivalo bizantskim stilom. Iako ni ovaj rad nije preživio netaknut Drugi svjetski i posljednji rat, sačuvan je niz ikona koje svjedoče o izrazitim kvalitetama Tišovljeva djela.

U godinama koje dolaze, do početka Prvoga svjetskog rata, Tišov će realizirati niz narudžbi za ikonostase manjih seoskih pravoslavnih crkava. Sudeći po dokumentaciji te potpisima i dataciji na ikonama, radio je ikonostase u Velikom Pašijanu kod Garešnice (1907.),²⁶ Dragotini kod Gline (1908.)²⁷ i Pačetinu kod Vukovara (1909. – 1910.).²⁸ Dragotinski ikonostas uništen je vjerojatno u Drugome svjetskom ratu pa nije dostupan za analizu, no zato su pašijanski i pačetinski potpuno sačuvani. Paši-

janski se ističe svojom visinom i veličinom. Sadržava 19 ikona, od kojih je 14 izrazito velikog formata. Pačetinski je nešto manji, sa 16 ikona, no kvalitetnije je slikan. Nakon rada na ikonostasima u navedenim selima Tišovu će se pružiti prilika raditi i ikonostas za Zagreb, a koji se danas nalazi u bolfanskoj crkvi.

4. Bolfanski ikonostas

Nakon plaščanskog ikonostasa najvažniji i najkvalitetniji Tišovljev rad za Pravoslavnu Crkvu nesumnjivo je ikonostas crkve u Bolfanu, izvorno, kako je već spomenuto, izrađen za pravoslavnu kapelu donjogradske Velike gimnazije i Realke u Zagrebu.²⁹

Kapela Sveta Tri Jerarha unutar kompleksa spomenute gimnazijske zgrade, odnosno takozvanoga školskoga foruma, podignutoga 1894. – 1895. uređena je 1912. godine³⁰ kako bi bilo udovoljeno »davnjoj prijekoju potrebi, jer je u ovdašnjoj parohijalnoj crkvi poradi nedostatnog prostora bilo vrlo teško održati među mladeži poželjni red i uspješno vršiti potrebiti nadzor.«³¹ Kapelu je posvetio, u odsutnosti tadašnjeg pakračkog episkopa Mirona Nikolića, 1. prosinca 1912. zagrebački paroh Amvrosije Pavlović s dvojicom kateheta, a ceremoniji je prisustvovao vladin povjerenik Stjepan Bosanac, ravnatelj gimnazije Gustav Pexidr-Srića i dr. Julije Adamović.³²

26 Sačuvani su potpisi Ivana Tišova na ikonama na ikonostasu, kao i datacija u 1907. godinu.

27 HR-HDA-675, PGEP, II. Reg. Sustav, Exhibit s registrom za 1908., knjiga br. 122 (21), EU, zapis br. 1274, 30. 5. 1908. Ivan Tišov piše 20. 5. 1908. da je dogotovio i još u januaru 1908. predao ikonostas u Dragotini i moli da se ikonostas pregleda da mu ga može isplatiti Zemaljska vlada; Isto, zapis br. 1318, 4. 6. 1908., Ivan Tišov pismom od 17. 6. 1908. požuruje rješenje u predmetu isplate ikonostasa crkve u Dragotini.

28 O ikonostasu u Pačetinu više u: Damjanović, 2010. 253–262.

29 KAŠIĆ, Lj. Dušan: *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Eparhijski upravni odbor, 2004., 136.; REBERSKI, Ivanka: *Ikonostas*. // Umjetnička topografija Hrvatske, 3, Ludbreg, Ludbreška Posavina, (ur. Katarina Horvat Levaj, Ivanka Reberski), Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1997., 252–253.; *Izvištaj Kr. i realne gimnazije u Zagrebu za školsku godinu 1912/1913.*, Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare, 1913., 104–105.; *Izvištaj Kr. donjogradske velike gimnazije u Zagrebu za školsku godinu 1912/1913.*, Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare, 1913., 61.

30 KAŠIĆ, Nav.dj., 136.

31 *Izvištaj Kr. i realne gimnazije u Zagrebu za školsku godinu 1912/1913.*, Tisak Kr. zemaljske tiskare, Zagreb, 1913., 104–105.

32 *Izvištaj Kr. donjogradske velike gimnazije u Zagrebu za školsku godinu 1912/1913.*, Tisak Kr. zemaljske tiskare, Zagreb, 1913., 61.

To su ujedno i jedini poznati podatci o izgradnji i opremanju ovoga sakralnog prostora.

Nakon završetka Drugog svjetskog rata uslijed potpune sekularizacije obrazovanja u Hrvatskoj, ukinute su i katolička i pravoslavna kapela unutar gimnazijske zgrade, pa je Tišovljevi ikonostas morao biti uklonjen. Kada je točno iznesen iz kapele nije, nažalost, poznato. Dokumentacija o prebacivanju ikonostasa iz Zagreba u Bolfan nije se, naime, mogla pronaći, no da je ikonostas nekadašnje gimnazijske kapele doista završio u Podravini, osim navoda u literaturi,³³ potvrđuje i ikona Sveta Tri Jerarha koja se danas nalazi na bočnom zidu bolfanske crkve, koja je ranije nesumnjivo stajala na zagrebačkom gimnazijskom ikonostasu. Riječ je o ikoni kojom se Tišov nesumnjivo referirao na patrone kapele, a koja inače nije uobičajena na ikonostasima. Upravo je ova ikona oštećena u potresima koji su 2020. godine pogodili Hrvatsku, nakon što je pala sa zida bolfanske crkve.

Ikonostas nekadašnje zagrebačke gimnazijske kapele iznenađuje svojom veličinom. Iako je postavljen u relativno prostoru crkve u Bolfanu morao je na bočnim stranama biti skraćen, tako da je dio ikona razmješten po zidovima i po apsidi (osim spomenute ikone sveta Tri Jerarha, na zidovima stoje i ikone svetog Jovana Krstitelja, svetog Save i svetog Nikole).

U smislu arhitektonskog rješenja ikonostas predstavlja karakteristično djelo majstora zagrebačke Obrtne škole, a njegov je arhitektonski okvir gotovo sigurno rad arhitekta Vinka Rauschera, koji je projektirao i plaščanski i pačetinski ikonostas. Naime, sličan nacrt za ikonostas s orijentalizirajućim završecima središnjega i bočnih dijelova Rauscher je izradio za crkvu u Novoseljanim kod Bjelovara (1904. – 1905.).³⁴ Sokl ikonostasa dekorativno je oslikan, dok se na ostalim dijelovima pre-

grade nalaze fitomorfne dekoracije izrezbarene od drva.

Ikonografski je raspored ikona na ikonostasu uobičajen. Ikone su raspoređene u dva reda, s tim da se u središnjem dijelu ikonostasa iznad ta dva reda nalaze još dva dodatna reda s ukupno četiri ikone. Donji red ikonostasa čine takozvane prijestolne ikone. Uz obavezne ikone Krista/Hrista i Bogorodice s Kristom/Hristom u ovome se redu nalaze još i ikone svetog Prvomučenika Stjepan/Stefana i svetog Arhangela Arhistratiga Mihovila/Mihaila na bočnim vratima, te ikone Navještenja/Blagovijesti (Arhanđel Gabrijel/Gavrilo i Bogorodica) na središnjim vratima (Carskim dverima). Iznad prijestolnih ikona u gornjem redu ikonostasa stoje ikone velikih praznika: Rođenja Kristovog/Hristovog, Silaska Duha Svetoga, Posljednje/Tajne večere, Krštenja Kristova/Hristova i Uskrsnuća Kristova/Vaskrsenja Hristova. Na vrhu ikonostasa, iznad ikone svete Trojice stoji kompozicija Raspeća (Krist/Hrist, kojemu sa strane stoje manje ikone Bogorodice i Svetog Ivana/Jovana).

Na ikonama na ikonostasu Tišov ponavlja formule koje je već upotrijebio na svojim ranijim radovima za pravoslavnu crkvu, osobito na plaščanskom i pačetinskom ikonostasu. Primjenjuje gotovo ista kompozicijska rješenja, osobito na ikonama velikih praznika, a dijelom i na ikonama pojedinačnih svetaca. Pri tome redovito mijenja pokoji motiv, broj likova, njihov položaj, izgled, odjeću, katkada i krajolik prikazan iza likova ili pozadinu. Pozadine većine ikona pozlaćuje, dok likove na njima slika akademski realistično, s pokojim secesijskim detaljem i obaveznim plošnim aureolama te ponekad stiliziranim ćirilskim natpisima koji objašnjavaju koji je svetac prikazan. Ikone slika na drvu čime se također vješto nadovezuje na tradiciju pravoslavne crkve. Zanimljivo je da se Tišov na ikonama na ikonostasima redovito potpisivao ćirilčnim slovima.

Na svim navedenim ikonostasima, pa tako i na zagrebačko-bolfanskom, Tišov je morao budno paziti ne samo da njegova

33 REBERSKI, 1997., 252–253.

34 Projekt se čuva u fondu Zbirka nacrti sakralnih objekata u Državnom arhivu u Bjelovaru.

djela stilski odgovaraju već i da u ikonografiji prate pravila Pravoslavne Crkve. To se osobito odražava u načinu na koji je slikao ikone *Svete Trojice* na kojima golub Duha Svetoga redovito gleda prema Bogu ocu, čime se izražavao Nicejsko-carigradski simbol vjere da Duh sveti izlazi od Oca, odnosno neprihvatanje *filioquea* (vjerovanja da Duh sveti izlazi od Oca i Sina) kao jedne od temeljnih razlika između Katoličke i Pravoslavne Crkve.³⁵

U prikazivanju pojedinačnih svetaca Tišov se, kao i drugi onodobni hrvatski i europski slikari, znade koristiti svojim suvremenici kao modelima. Tako je gotovo nedvojbeno svetoga Nikolu na zagrebačko-bolfanskom ikonostasu prikazao s licem tadašnjeg zagrebačkog paroha Amvrosija Pavlovića, a vrlo je vjerojatno za prikaz svetih triju Jerarha na istome ikonostasu iskoristio kao modele ostale svećenike zagrebačke parohije iz vremena pred Prvi svjetski rat.³⁶

Bez obzira na ponavljanje kompozicijskih i drugih rješenja na ikonama, nedvojbeno je kako se Tišovljevi ikonostasi ubrajaju u najbolje radove nastale za pravoslavnu crkvu u Hrvatskoj početkom 20. stoljeća. Mnogo su veće kvalitete od ikonostasa Marka Peroša i Josipa Bauera. U manje seoske i gradske sredine, pa tako i u Bolfan, Tišovljevi su radovi unijeli vrhunska djela akademskog slikarstva.

5. Zaključne riječi

Je li osim ikonostasa u bolfansku crkvu ili neku drugu građevinu u okolici prenesen još koji komad opreme iz kapele Sveta Tri Jerarha u Zagrebu nije poznato. Iako ikonostas nije cjelovito sačuvan predstavlja jedinstveno svjedočanstvo rada umjetnika i obrtnika vezanih za hrvatsku Zemaljsku vladu i zagrebačku Obrtnu

35 Samo na bjelovarskom ikonostasu Duh Sveti gleda između Oca i Sina. Ne može se, međutim, pouzdano ustanoviti je li Tišov autor ove ikone.

36 DAMJANOVIĆ, 2020., 298–315.

Sl. 6. Ivan Tišov, *Posljednja (Tajna) večera* i *Sveta Trojica*, ikone s ikonostasa pravoslavne kapele donjogradске gimnazije u Zagrebu, danas u crkvi u Bolfanu kod Ludbrega, 1912. (snimio: Miro Martinić)

školu za pravoslavnu crkvu. Kako se nalazi u prilično zapuštenom stanju, mnoge su ikone crvotočne, a nesumnjivo stradavaju i zbog već spomenute vlažnosti crkve koja dijelom prokišnjava, trebalo bi što skorije pristupiti konzervatorsko-restauratorskim zahvatima.³⁷

Summary

Painter Ivan Tišov's iconostasis in the church of St. Paraskeva of the Balkans in Bolfan

A valuable iconostasis by Ivan Tišov, an influential Croatian painter who was active around the transition from the 19th to

37 Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2018-01-9364 Umjetnost i država u Hrvatskoj od prosvjetiteljstva do danas.

the 20th century, is presented in this paper, along with the circumstances which led to his placement in Bolfan, although he was originally placed in the Serbian Orthodox Chapel of the Three Holy Hierarchs. The chapel was part of the Royal High School, Grammar School and Trade School, which are located on today's Roosevelt Square in Zagreb. Even though the iconostasis has not been completely preserved, it presents a unique testimony to the work of artists and craftsmen related to the Croatian Land Government and the Zagreb School of Crafts for the Orthodox Church, and as such deserves a thorough renovation.

Literatura i izvori

- AMBRUŠ, Jelica: *Ivan Tišov (1870 – 1928)*. Osijek – Zagreb: Galerija likovnih umjetnosti Osijek, Galerija Klovićevi dvori, 2005.
- BALOG, Zdenko: *Ikonostas u grkokatoličkoj katedrali Presvetog Trojstva u Križevcima*. // *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, XVII, 1, 2015., 68–80.
- DAMJANOVIĆ, Dragan: *Državne narudžbe u opusu Ivana Tišova – radovi za sakralne i javne građevine*. // *Slikar Ivan Tišov. Zbornik radova* (ur. Pero Aračić, Dragan Damjanović), Zagreb – Đakovo: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Đakovu, 2021., 43–114.
- DAMJANOVIĆ, Dragan: *Saborna crkva Vavedenja Presvete Bogorodice u Plaškom*. Zagreb: SKD Prosvjeta, 2005.
- DAMJANOVIĆ, Dragan: *Ivan Tišov, Vinko Rauscher i ikonostas crkve svetog Nikole u Pačetinu u Slavoniji*. // *Osječki zbornik* 29, 2010., 253–262.
- DAMJANOVIĆ, Dragan: *Arhitekt Herman Bollé*. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, Leykam international, 2013.
- DAMJANOVIĆ, Dragan: *Saborni hram Preobraženja Gospodnjeg i baština Srpske pravoslavne crkvene općine u Zagrebu*. Zagreb: Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj, Eparhija Zagrebačko-ljubljanska, 2020.
- DRETAR, Milivoj: *Nacionalne i vjerske manjine ludbreškog kraja*. // *Podravski zbornik* 43/2017 (ur. Robert Čimin), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2017., 37–52.
- *Izveštaj Kr. donjogradske velike gimnazije u Zagrebu za školsku godinu 1912/1913.*, Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare, 1913.
- *Izveštaj Kr. i realne gimnazije u Zagrebu za školsku godinu 1912/1913.*, Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare, 1913.
- KAŠIĆ, Lj. Dušan: *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Eparhijski upravni odbor, 2004.
- KRŠNJAVI, Iso: *Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba*. // *Hrvatsko kolo* 1, 1905., 215–307.
- M.: *Ivan Tišov*. *Obzor* XLVIII, 85 (31. 3. 1907.), Uskršni prilog, 1–3.
- M. M.: *Ivan Tišov*. *Hrvatska* 230 (7. 10. 1901.), 1–2.
- MARUŠEVSKI, Olga: *Iso Kršnjavi kao graditelj*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, knjiga XXXVII, 1986.
- MARUŠEVSKI, Olga: *Iso Kršnjavi. Kultura i politika na zidovima palače u Opatičkoj 10*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002.
- MARUŠEVSKI, Olga: *Grkokatolička katedrala svetog Trojstva i biskupski dvor*. // *Umjetnička topografija Hrvatske. Križevci, grad i okolica* (ur. Anđelko Badurina, Žarko Domljan, Miljenka Fischer, Katarina Horvat-Levaj), Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1993., 167–181., 230–233.
- REBERSKI, Ivanka: *Ikonostas*. // *Umjetnička topografija Hrvatske*, 3, Ludbreg. Ludbreška Posavina (ur. Katarina Horvat Levaj, Ivanka Reberski), Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1997., 252–253.
- TONKOVIĆ, Zdenko: *Ivan Tišov (1870 – 1928)*. Osijek: Galerija likovnih umjetnosti, 1988.
- ZLAMALIK, Vinko: *Bela Čikoš Sesija. Začetnik simbolizma u Hrvatskoj*. Zagreb: JAZU, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, knjiga XXXII, 1984.
- *Die Einweihung der Domkirche in Kreutz*. *Agramer Zeitung* 145 (28. 6. 1897.), 3–4.
- *K slikama*. *Vienac* 29 (17. 7. 1897.), 467.
- *Izložene slike za Ikonostas*. *Narodne novine* 122 (29. 5. 1901.), 3.
- *Bilderausstellung*. *Agramer Zeitung* 123 (30. 5. 1901.), 5.
- *U dvorani...* *Svjetlo* 22 (2. 6. 1901.), 3.
- *Novi ikonostas*. *Narodne novine* 256 (6. 11. 1906.), 2.
- *Ivan Tišov: Ikonostas za Plaški*. *Obzor* 297 (9. 11. 1906.), 1.